

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК.347.34 (045)

В.О. Резницька,
здобувач

ФОРМУВАННЯ САМООБОРОНИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1944-1954 р. р.)

У статті висвітлюються історичні факти створення груп охорони громадського порядку в західних областях України.

Ключові слова: громадський порядок, самооборона, винищувальні батальйони, збройне підпілля, визвольні операції.

В умовах політизації юридичної науки фактам озброєного протистояння надавалась різна інтерпретація, яка не завжди відповідала фактам реальної дійсності, а, отже, потребує деталізації у історичному висвітленні складнощів такого протистояння, його масштабності та уточнення наслідків, що мали місце за результатами поступової та тривалої перемоги над збройним підпіллям.

Метою статті є висвітлення результатів діяльності винищувальних батальйонів та груп охорони громадського порядку у період 1944-1954 р.р.

Для реалізації зазначеної мети передбачається вирішити такі завдання:

здійняти кількісну характеристику щодо учасників озброєного підпілля та висвітлити специфіку їх організаційної перебудови у зв'язку із зміною соціально-політичної обстановки у країні, завершенням визвольних операцій на території західних областей України.

Основним методологічним підходом у досягненні мети та вирішенні зазначених завдань є історичний. Проте використано також методи герменевтики та статистики, які дозволили обробити архівні матеріали, скомпонувати та узагальнити окремі дані, що свідчать про результати діяльності формувань самооборони.

До збройного опору радянській владі готувалися не тільки німецько-фашистські групування, але й військові сили ОУН та УПА. За даними вітчизняного дослідника І.Біласа, чисельність УПА в 1944 р. становила близько 45 тис. чол. [1, с. 245]. А за даними німецьких спецслужб, які наводить дослідник української діаспори В.Косик, станом на листопад 1944 р. у рядах УПА перебувало 60 тис. чол. [2, с. 445].

У січні 1944 р. Головна Команда УПА провела реорганізацію, створивши три крайові командування (групи) – УПА-Захід, УПА-Північ, та УПА-Південь. Кожна оперативна група складалася з військових округ (ВО) [1, с. 245].

Тактичними одиницями ВО були: загін (за чисельністю дорівнював полку), курінь (батальйону), сотня (роті), чота (взводу), рій (відділенню). Старшинські (офіцерські) кадри готували три школи: «Дружинники», «Лісові чорти», «Олені». Важливе місце відводилося структурам спеціального призначення – розвідки, Служби безпеки, військової жандармерії, підрозділів спеціального призначення, а також органів військового судочинства.

Радянське вище керівництво теж докладало зусиль, щоб позбавити самостійницький рух поповнення людськими ресурсами, а також нейтралізувати ідеологічний вплив, скомпрометувати ОУН та УПА в очах місцевого населення, посіяти сумнів серед учасників руху опору в доцільності збройної боротьби.

Зокрема, ще в березні 1943 р. Державний Комітет Оборони СРСР ухвалив постанову «Про спеціальні заходи у західних областях України», спрямовану на боротьбу з національно-визвольним рухом, в якій наказувалося «мобілізувати до 20.03.1944 р. все чоловіче населення призовного віку звільнених районів Рівненської та Волинської областей, у першу чергу до 30-літнього віку, і в подальшому, в міру звільнення районів західних областей відразу ж мобілізувати призовні контингенти». Крім того, постанова зобов'язувала НКВС СРСР і РНК УРСР «відібрати кращих людей із числа партизанів, які вийшли з тилу противника і створити з них у кожному районі Рівненської, Волинської і Тернопільської областей загони НКВС чисельністю 50 – 60 осіб кожний», зарахувавши їх у штати працівників райвідділів та управлінь НКВС.

Додатково з резерву НКВС СРСР перекидалося п'ять бригад внутрішніх військ НКВС, 100 танків, 200 автомашин «Студебекер» та 50 бронемашин. З органів НКВС і НКДБ інших регіонів СРСР, наркоми НКВС (Круглов) і НКДБ (Меркулов) мали підібрати для НКДБ УРСР 2000 оперативних працівників (із них 200

осіб начальників районних відділів) та 790 осіб для НКВС УРСР (із них начальників районних відділів – 120), які раніше не працювали в Україні, але знали українську мову, для роботи в західних областях. Як репресивний захід, наказувалося НКВС СРСР виселяти сім'ї активних учасників самостійницького руху у віддалені місцевості СРСР [1, с. 256 – 257].

Активно проводилася й пропагандистська кампанія через засоби масової інформації, а особливо у формі агіток, які скидалися з літаків у районах дислокації загонів УПА, в яких викри-валася «ворожа суть» і «злodianня» учасників національно-визвольного руху. Одне з перших таких урядових звернень «До населення тимчасово окупованих районів України» з'явилося 12 січня 1944 р. за підписами Голови Президії Верховної Ради УРСР М.Гречухи, Голови РНК УРСР Л.Корнійця та Першого секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова [3, с. 116 – 117].

Проте не на всіх територіях пропаганда мала належний успіх. Саме з цієї причини в лютому – березні 1944 р. у багатьох населених пунктах відбулися масові віча, учасники яких протестували проти повернення радянської влади.

З метою захисту населених пунктів від нападів, диверсій і терору загонів ОУН та УПА, а також з метою їх знищення, обласні радянсько-партійні органи влади та силові відомства вдавалися до низки заходів оперативного-військового та репресивного характеру до яких залучали й винищувальні батальйони. Так, наприклад, одну з перших таких військових операцій на Станіславщині було проведено наприкінці квітня 1944 р. у лісових масивах поблизу сіл Карлів (нині – Прутівка) та Видинів Снятинського району проти повстанського угруповання чисельністю понад 300 бійців, під час якої втрати повстанців склали понад 150 осіб. убитими [4, с. 143].

Загалом за період з квітня до вересня 1944 р. за участю винищувальних батальйонів на території Станіславщини під час оперативного-військових операцій та інших акцій було викрито й частково знищено 57 підпільних груп ОУН, у складі 1395 осіб, із них 161 осіб – вбито. А також було знищено 377 та 572 взято в полон бійців УПА [4, с. 142 – 143].

На виконання спільного наказу НКВС-НКДБ СРСР обласні радянсько-партійні органи влади та силові управління НКВС-НКДБ розробляли свої «заходи». Так, в ухваленому 2 листопада 1944 р. рішенні бюро Станіславського обкому КП(б)У «Про стан і заходи боротьби з бандгрупами і оунівським підпіллям у Станіславській області» вимагалася від начальників силових відомств області упродовж трьох днів розробити спільний план дій з ліквідації діючих на теренах області «анти-радянських організацій» (тобто ОУН) та «озброєних банд УПА».

З цією метою вся область була поділена на чотири сектори з центрами в Коломиї, Станіславі, Калуші та Рогатині, до оперативної групи кожного з яких увійшли відповідальні працівники від обкому партії, облвиконкому, УНКВС та УНКДБ і безпосередньо відповідали за ліквідацію збройного підпілля на своїй території.

Слід зазначити, що наприкінці 1944 р. у західних областях проти учасників самостійницького руху було сконцентровано понад 26 тис. бійців Внутрішніх та Прикордонних військ НКВС [5, с. 482], 23906 «винищувачів» (у 212 винищувальних батальйонах) та 24025 членів груп сприяння винищувальним батальйонам (у 2336 групах) [6, с. 379]. До кінця 1944 р. Наслідки репресивних акцій характеризувалися такими даними [1, с. 270]:

Області	Проведено операцій	Вбито осіб	Захоплено в полон	Виселено	
				Сім'ї	Осіб
Львівська	1690	12713	10471	1155	3165
Рівненська	1792	15988	15680	1154	3212
Станіславська	831	10499	9867	222	586
Дрогобицька	349	1972	2720	460	1285
Тернопільська	683	11057	5967	498	1249
Волинська	993	4219	4893	1178	3582
Чернівецька	157	957	789	77	241
Всього	6495	57405	50387	4744	13320

Наведені дані переконливо засвідчують про масштабність національно-визвольного руху і заперечують твердження радянської пропаганди, що це був «бандитизм».

На території Тернопільської області за цей же період від рук повстанців загинуло 706 осіб,

із яких 436 – місцеві мешканці, 159 було «забрано до лісу». Втрати ж ОУН – УПА склали 3484 чол. убитими і 297 потрапило в полон.

Завдавши значних втрат самостійницькому руху опору в 1944 р., вище радянсько-партійне керівництво намагалася розвинути цей успіх і в

1945 р. Зокрема, 10 січня політбюро ЦК КП(б)У ухвалило таємну постанову «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України», в якій, зокрема, була визначена необхідність «посилити боротьбу з українсько-німецькими націоналістами з тим, щоб використати зимовий період для остаточного розгрому і ліквідації банд і підпілля» батальйонам [7, с. 8].

Значна ставка в боротьбі з учасниками руху опору робилася на місцеве населення. Однак, як відомо, повністю ліквідувати збройний рух опору до визначеного вищим керівництвом терміну (15 березня) не вдалося. Більше того, з настанням весни він значно активізувався.

Крім того, у листі до Сталіна від 15 грудня 1944 р. М.Хрущов пропонував запровадити при ВВ НКВС військово-польові суди з метою «заликування бандитів», які б виносили їм смертні вироки, а страта відбувалася прилюдно через повішання. Також пропонував у кожній із західних областей створити «трійки» в складі начальника обласного управління НКВС, секретаря обкому партії та обласного прокурора, які б мали право виносити смертні вироки «націоналістам» [8, с. 13 – 14].

Ініціатива М.Хрущова знайшла підтримку, але замість «трійок» вироки виносили виїзні сесії Військової колегії Верховного суду СРСР. Зокрема, лише у Станіславській області наприкінці 1944 р. – на початку 1945 р. було публічно повішено 28 осіб, із них 25 у 18-ти районах [9, с. 625].

Проте, незважаючи на втрати та масштабні заходи оперативно-військового й репресивного характеру, загони УПА та підпілля ОУН продовжували чинити відчайдушний опір тоталітарному режиму. За даними головного управління боротьби з бандитизмом НКВС УРСР за період із січня до липня 1945 р. повстанцями було здійснено 2207 збройних акцій, із них: 689 відплатних терактів, 212 диверсій на залізничних коліях та шосейних дорогах, 11 нападів на районні центри, 236 – на установи і підприємства, а також 1059 інших проявів спротиву [1, с. 272].

У Станіславській області, за даними обласної прокуратури, у квітні – червні 1945 р. мали місце 148 бандпроявів, у результаті яких втрати склали: працівників НКВС – 31 осіб (вбито – 13, поранено – 10, потрапило в полон – 8), офіцерів – 9 (вбито – 6, поранено – 2, потрапило в полон – 1), рядового складу – 46 (вбито – 20, поранено – 24, потрапило в полон – 2), бійців винищувальних батальйонів – 40 (вбито – 22, поранено – 4, потрапило в полон – 14), радянсько-партійних працівників і активістів – 45

(вбито – 21, поранено – 4, потрапило в полон – 20), інших громадян – 147 (вбито – 122, поранено – 5, потрапило в полон – 30). Всього – 318 осіб. (вбито – 204, поранено – 49, потрапило в полон – 75) [10, с. 12].

У Львівській області в II кварталі загинуло 30 працівників НКВС-НКДБ, 4 офіцери Червоної армії і ВВ НКВС, 36 бійців винищувальних батальйонів, 37 сержантів і рядових Червоної армії, 47 осіб радянсько-партійного активу і 125 осіб інших категорій. Всього – 279 осіб, із них: 75 – у квітні, 59 – у травні, 145 – у червні. Крім того, 90 осіб отримали поранення (із них 14 бійців винищувальних батальйонів) і 160 – «забрано до лісу» (із них 27 бійців винищувальних батальйонів) [11, с. 25].

Водночас, у I півріччі 1945 р. проти учасників збройного руху опору було проведено 9238 оперативно-військових операцій під час яких знищено 34210 та 46059 захоплено в полон, заарештовано за пособництво руху опору – 5717, затримано дезертирів із Червоної армії – 3797 і 30788 осіб, які ухилялися від призову до армії [1, с. 272].

Отже, завершення радянсько-німецької війни змусило Українську Головну Визвольну Раду та командування УПА вдатися до зміни стратегії і тактики в нових умовах, залишивши незмінною головну мету боротьби – здобуття суверенної Української держави.

Відповідно до цього змінювались форми і методи протидії озброєному підпіллю з боку формувань самооборони, в руках яких були більш впливові ресурси та засоби організованого, військового, матеріального та інформаційного тиску.

Безпосередньо у цій ліквідації крім спеціальних військ НКВС, оперативних загонів співробітників НКВС-НКДБ та радянсько-партійного активу, було залучено майже 24 тис. бійців винищувальних батальйонів та понад 24 тис. осіб груп самооборони, які діяли в західних областях, що свідчило про розкол громадянства краю, який всіма можливими засобами намагався ще більше поглиблювати тоталітарний режим. Свідченням цього розколу були й численні жертви, переважну більшість яких склали місцеві жителі.

Таким чином, унаслідок репресивних акцій органів НКВС та НКДБ збройний рух опору ОУН та УПА на завершальному етапі радянсько-німецької війни зазнав відчутних втрат, однак не був повністю знищений у визначені терміни, як цього вимагало вєсоюзне та республіканське радянсько-партійне керівництво.

Література:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. / І. Білас. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
2. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 657 с.
3. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. / В. Сергійчук. – Дніпро, 1998. – 942 с.
4. ЦДАГОУ Спр. 928 (Спеціальне повідомлення, докладні записки, політінформації о діяннях українсько-німецьких націоналістических банд и о мероприятиях по борьбе с ними, 10 мая – 27 сентября 1944 г.). – 198 арк.
5. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. / І. Білас. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 2. – 688 с.
6. Михайленко П.П., Кондратьєва Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. П.П. Михайленко. – К.: Генеза, 1999. – Т. 2.: 1936 – 1945. – 412 с.
7. Лавлешко З. Радянський режим проти українського національно-визвольного руху в Західній Україні. / З. Лавлешко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr01/his_ruch.htm.
8. ЦДАГОУ Спр.1060 (Докладные записки на имя товарища Сталина о состоянии работы областей Украины, 11. 11. 1944 – 15. 11. 1944 гг.). – 23 арк.
9. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939 – 1945 рр. : Монографія. / М.Л. Головка. – К.: Олан, 2004. – 704 с.
10. ДА Ів.Фр. обл. Ф. Р-584 (Прокуратура Івано-Франковської області, секретна частина). – Оп. 2. – Спр. 6. (Доклад прокурору республіки о работе по спецделам прокуратуры Станиславской области, 13 апреля 1945 г. – 16 января 1946 г.). – 57 арк.
11. ДА УМВС Львів. обл. Ф. 117. Оп. 1. Спр. 11 (Доклады начальнику управления милиции НКВД об агентурно-оперативной работе и борьбе с бандитами ОУН-УПА за 1945 г. – 1.01. – 31. 12. 1945 г.). – 96 арк.

В. О. Резницкая

Формирование самообороны в западных областях Украины (1944-1954 г. г.)

В статье освещаются исторические факты создания групп охраны общественного порядка в западных областях Украины.

V. O. Reznitska

Formation of self-defense in the western region of Ukraine (1944-1954 rr)

In the article describes an historical facts of the protection public order group creation in the western regions of Ukraine.